

Янко Рамач
Університет у Новому Саді
Філософський факультет
Відділ русиністики
janko.ramac@ff.uns.ac.rs

УДК 821.161.2.09(497.11)(497.5)
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2018.22.2.20>
оригінальні научні рад
примљено 16.03.2018.
прихваћено за штампу 04.10.2018.

ТВОРИ МИХАЙЛА КОВАЧА У ВИДАННЯХ СОЮЗУ РУСИНІВ І УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ*

У статті досліджено друковані праці відомого русинського письменника і культурно-освітнього діяча Михайла Ковача (1909–2005) у виданнях Союзу русинів і українців Хорватії, у журналі *Нова думка*¹ та в альманасі-літописі *Думки з Дунаю*.² Приділено велику увагу дискурсивним текстам М. Ковача, згадано літературні твори, що не стали предметом окремих досліджень та не ввійшли до повного зібрання творів письменника.

Ключові слова: Михайло Ковач, русини, Союз русинів і українців Хорватії, *Нова думка*, *Думки з Дунаю*.

In this article, the author explores the printed works of Mihajlo Kovač (1909-2005), the prominent Ruthenian writer and cultural and educational worker, in the editions of the Union of the Ruthenians and Ukrainians in Croatia: the magazine “Nova dumka”¹ (New Thought) and in the yearbook “Dumky z Dunaju” (The Thoughts from the Danube)². The author pays more attention to his discourse texts, and his literary works are only mentioned.

Key words: Mihajlo Kovač, Ruthenians, Union of the Ruthenians and Ukrainians in Croatia, *Nova dumka*, *Dumki z Dunaju*.

Про життя та літературну творчість відомого русинського письменника і культурно-освітнього діяча Михайла Ковача вже написано ґрунтовні дослідження. Насамперед слід згадати монографію Юліяна Тамаша *Євангелиста Михайло Ковач* (Тамаш 2009), в якій детально описано життя письменника та проаналізована його літературна творчість. Найповніша бібліографія творів М.Ковача подана у ґрунтовній праці Ю.Тамаша *История русской литературы* (Тамаш 1997: 535–540). Видавництво „Руске слово” видало вибрані твори М.Ковача у шести томах: *Я дуб червоточни* (вибрані пісні) – I т. (Ковач 1989); *Хижочка стара* (вибрані дзедински пісні) – II т. (Ковач 1990); *На швитаню* (вибрані драми) – III т. (Ковач 2003); *Шепот жєми* (вибрані приповідки) – IV т. (2005); *Бишалма* (вибрані приповідки за дзеци) – V т. (2005); *Дияспора* (драгопис и историйни есей) – VI т. (1992), а сьомий том – вище згадана монографія Ю.Тамаша *Євангелиста Михайло Ковач*.

* Стаття виконана в рамках наукового проекту *Војвођански простор у контексту европске историје* Відділу історії на Філософському факультеті у Новому Саді № 177002, який фінансується Міністерством освіти, науки і технологічного розвитку Республіки Сербії.

¹ *Нова думка* – громадсько-освітній журнал, який Союз русинів і українців Хорватії почав видавати у Вуковарі 1971 р. Виходило від двох до шести номерів на рік. Крім інформації про діяльність Союзу, у журналі друкувалися і літературні твори та публіцистичні і наукові праці хорватською/сербською, українською і русинською мовами.

² *Думки з Дунаю* – щорічний альманах Союзу русинів українців у Хорватії, який почав виходити у Вуковарі 1989 р. У ньому друкувалися літературні твори, огляди, публіцистичні і наукові статті хорватською/сербською, українською і русинською мовами.

Мета даної праці – дослідити передусім дискурсивні твори М.Ковача, які друкувалися у виданнях Союзу русинів і українців Хорватії – у журналі *Нова думка* й у альманасі *Думки з Дунаю*, і в яких автором представлені початки писемності русинів Південної Угорщини/Югославії та історію їхньої літератури. Уже в період заснування Союзу русинів і українців Хорватії 1968 р., докладніша інформація про це подається у монографії Влади Костельника і Гавриїла Такача (Костельник – Такач 2008), між русинською інтелігенцією і культурно-національними та суспільними діячами зростає розбіжність у поглядах щодо основних положень про походження, національну ідентичність та національну приналежність русинів Югославії. У Сербії почала домінувати думка про автохтонність русинів Югославії: що вони, мовляв, окремих слов'янський народ – югославські русини, натомість русини в Хорватії відстоювали становище, що вони – частина українського народу. Михайло Ковач жив і діяв у Сербії, але так само як і певна кількість русинських передових інтелігентів, був проукраїнськи налаштованим.

Наприкінці 60-их рр. у певних колах русинських суспільно-політичних активістів, у співпраці зі службою безпеки, розпочалися спочатку прихована, а відтак все більш відкрита, критика і цькування М. Ковача та інших „українських націоналістів”. У жовтні 1968 р. Янко Павлович, працівник служби безпеки, опублікував у тижневику „Руске слово” текст, в якому вказав на „негативні тенденції” у вірші М. Ковача *Руска мац* (Русинська мати) (Тамаш 2009: 18–19). Зрештою, 1973-го року у тижневику „Руске слово” М. Ковача звинувачено в „українському націоналізмі”, після чого у видавництві „Руске слово” його до 1977-го року взагалі не друкували (Тамаш 2009: 18–23). Тому не диво, що М.Ковач з самого початку видавничої діяльності Союзу русинів і українців Хорватії свої праці й твори почав друкувати саме в журналі *Нова думка*.

Насамперед коротко проаналізуємо дискурсивні статті М. Ковача, а відтак згадаємо його літературні твори, прозу і поезію. Першу статтю у журналі *Нова думка* М. Ковач опублікував у 1972 р. У статті *Як зме ше отримали* автор систематично і стисло викладає свої міркування про найважливіші чинники, які мали вагомий вплив на збереження і розвиток невеликої громади русинських переселенців із Закарпаття на територію Південної Угорщини у декількох більших чи менших хвилях, починаючи з середини XVIII до кінця XIX століття. Наведемо чинники: 1) на самому початку переселення було утворено два поселення – „бастіони”, в яких жили русини греко-католики, які не змішувалися з представниками інших національностей та віросповідань, і таким чином не піддалися масовій асиміляції; 2) освіта рідною мовою і гуртування навколо греко-католицької церкви (тут маються на увазі і зв'язки з русинськими/українськими культурно-освітніми центрами в Угорщині і Галичині та з представниками греко-католицької церкви у згаданих областях); 3) діяльність відомого українського етнографа і фольклориста Володимира Гнатюка між русинами у Бачці, який наприкінці XIX ст. зібрав і згодом опублікував багатий фольклорний і етнографічний матеріал про них та підтримував молоду русинську інтелігенцію, а молодому Гавриїлу Костельникові допоміг видати поему-ідилію *З могого валала* (Із мого села) (Костельник 1904); 4) заснування Руського народного освітнього товариства (Руске народне просвітне дружество) у 1919 р., яке

в період між двома світовими війнами було головним організатором культурно-освітнього і національного життя русинів у Югославії, дотримуючись проукраїнської орієнтації; 5) у період після Другої світової війни русини в соціалістичній Югославії користувалися правами національних меншин, і це позитивно позначилося на розвиток культурно-освітнього і національного життя своєї громади в країні. Ковач вважає, що період з початку 60-их рр. дуже значущий, тому що саме тоді почали встановлюватись міцні зв'язки русинських письменників та інтелігенції з Україною (з українськими культурно-освітніми інституціями та українськими письменниками в Україні та діаспорі). Словом, русини були послідовними в тому, що не тільки усвідомлювали і відчували, де їхнє коріння, але й поверталися до своєї прабатьківщини та підтримували з нею контакти. Очевидно, Ковач умів дуже коротко і точно збагнути і розглянути найвагоміші чинники, які сприяли збереженню і розвитку русинської громади в Південній Угорщині/Югославії.

Згодом Ковач у журналі *Нова думка* опублікував статтю, присвячену писемності і розвитку друкованого слова русинів Південної Угорщини, під заголовком *Розвой писаного слова и сучасна видавательна діяльність у нас* (Ковач: 1973б). Автор на початку згадує дослідження В. Гнатюка та І. Франка про рукописну апокрифічну спадщину русинів Південної Угорщини. Франко опублікував поему *Сказание о зачатїи и рождестве пресвятыя Богородицы и присно Дъвы Марїи* з рукописного збірника русинів Бачки, яку він датував XVIII ст. (Франко 1899: 74–98). На підставі мови апокрифу, насиченої сербізмами, Франко дійшов висновку, що русини перейняли його від сербів, але, що до сербів він потрапив завдяки українським вчителям, які у XVIII ст. працювали в сербських школах у Південній Угорщині (Ковач 1973б: 41). Далі Ковач згадує, що він, відвідуючи як журналіст русинські поселення, у 1967 р. записав два варіанти пісні/апокрифу *Исус и Самарянка*, і наводить їх. Це короткі пісні, а основний мотив – дівчина, яка згубила семеро дітей і просить від Ісуса прощення гріхів (Ковач 1973б: 41–42). Ці короткі апокрифічні пісні засвідчують той факт, що коли між русинами Південної Угорщини/Югославії вже зникла традиція переписування апокрифів і християнських легенд, в усній традиції зберігалися ще бодай крихітки колишньої багатой апокрифічної духовної традиції, яку згадував Володимир Гнатюк (Гнатюк 1898: 51).

Далі у статті Ковач в основних рисах викладає історію друкованого слова русинів Південної Угорщини/Югославії. Він згадує *Русскій соловей* – збірник народних пісень, який 1890 р. опублікував Михайло Врабель (Врабель 1890), та ідилічну поему *З мойого валала* Гавриїла Костельника, написану народною говіркою русинів Південної Угорщини, надруковану у Жовкві 1904 р. (Костельник 1904).

Ковач вважає, що у період між двома світовими війнами видавнича діяльність русинів Югославії була тільки в „зародку” – через нестачу коштів, відсутність письменників, а бракувало й узгодженості в діях, оскільки вже з самого початку сили роз'єднувалися, витрачаючи енергію на непотрібні полеміки та взаємозвинувачення двох протилежних орієнтацій у культурно-освітньому, політичному та національному житті русинів Югославії (Рамач 2016). Може, Ковач і недооцінює міжвоєнну видавничу діяльність, вважаючи, що вона являє собою

нечисельну продукцію: календарі, два тижневики і десяток книжок. Проте слід сказати, що саме в той період закладено підвалини для піднесення культурно-освітнього і національного життя русинів у Югославії, розвитку їхньої літературної мови та видавничої діяльності. Правда, зрештою він все-таки визнає, що ці публікації мали велике значення у всіх сферах суспільного і господарського життя русинів, а насамперед виділяє *Граматіку* Г. Костельника (Костельник 1923), його трагедію *Єфтайова дзивка* (Костельник 1924), збірник народних пісень, зібраних і підготовлених до друку Ю. Биндасом і О. Костелником (Биндас – Костелник 1927) та ще деякі видання. Тут він подає й оцінку міжвоєнної русинської преси: вважає, що тижневик *Руски новини* в руках малочисельної інтелігенції, переважно священиків, завдавав церковно-релігійний тон, проте водночас популяризував національну „проукраїнську орієнтацію”, а натомість частина „світської інтелігенції” була орієнтована на православ’я. Ковач влучно зазначає, що влада використовувала такий поділ русинської інтелігенції, а більш розумні та доброзичливі представники обох таборів, хоча й розуміли, що народ від цього жодної користі не має, все ж таки змінити нічого не могли.

Обставини значно змінилися після Другої світової війни. Уряд почав виділяти кошти на видавничу діяльність для потреб освіти русинською мовою та на інформаційну діяльність. У цей період може й легше було забезпечити кошти, ніж відшукати необхідні кадри. Великим успіхом соціалістичного суспільства в Югославії Ковач вважає формування нової русинської інтелігенції та появу 250 шкільних посібників русинською мовою до початку 70-их років.

Видання художньої літератури мало свої проблеми: навіть коли було забезпечено необхідні кошти, бракувало оригінальних творів, оскільки письменників було небагато. Тому спочатку більше друкувалися переклади художньої літератури і науково-популярні видання. У 60-ті рр. видано кілька антологій: *Одгуки з ровніни* (1961) – антологія прози, *Антологія поезії* (1963), *Антологія дзецинскей поезії* (1964). Крім старших, які вже друкувалися в період між двома світовими війнами (Мафтей Винай, Михайло Ковач, Янко Фейса, Євгеній Кочиш), з’явилися і молоді письменники і поети: Микола Кочиш, Владо Костелник, Мирон Будински, Дюра Латяк, Микола Скубан, Дюра Папгаргаї, Ангела Прокоп, Мирослав Стрібер, і поступово друкувалися нові збірки поезії і прозові видання. Виходили друком і науково-популярні твори: збірка народних пісень *Наша писня* I–III Онуфрія Тимка (Тимко 1953–1954), *Мали соловей* – збірка пісень для дітей (Тимко 1955), *Правопис руского язика* (Кочиш 1971) тощо. Часопис *Шветлосц*, який виходив три роки (1952–1954), після довшої перерви у 1966 р. знову почав друкуватися. У 1971 р. почав виходити часопис *Нова думка* у Вуковарі в Хорватії і молодіжний часопис *Мак*³ у Новому Саді. Ковач вважає, що видавнича діяльність русинів у Югославії дуже стрімко розвивалася і розросталася, однак небезпідставним було його занепокоєння тим, чи не призведе все це до того, що письменників буде більше, аніж читачів. Автор вважає, що треба мати чіткі критерії стосовно того, що слід друкувати, а що ні, щоб надрукованим літературним творам забезпечити більшу популярність. На його думку, видання творів русинською мовою має бути сходинкою на

³ *Мак* (*Младосц, активносц, креативносц*), щомісячник, який видає видавництво „Руске слово” у Новому Саді з 1971 року.

шляху до вищої літератури, тобто до літератури українського народу, щоб іти услід за Гавриїлом Костельником. У цьому напрямку треба рухатись і в розвитку мови русинів Югославії, щоб не віддаляти її від української. Ковач вважає, що слід друкувати не тих письменників, які літературною діяльністю займаються лише заради здобуття „слави”, а письменників, які своєю літературною творчістю прагнуть засвідчити „життєву силу свого народу”.

Автор вважає, що науковій діяльності треба присвятити більше уваги, перш за все історіографії, і надати їй потужнішу фінансову підтримку. Усвідомлюючи, що видавнича діяльність мовами національних меншин дорога, та ще й не приносить жодного фінансового прибутку, треба більше дбати про користь друкованого слова для всіх представників громади, щоби видавнича продукція мовами національних меншин дійсно збагачувала літературне і культурне життя ширшої спільноти.

Такі критичні міркування Ковача про літературну продукцію та видавничу діяльність мовою русинів Югославії у той час не могли бути надруковані у видавництві „Руске слово” – головному видавництві художньої літератури русинів у Югославії, тому цю статтю він опублікував у журналі *Нова думка* в Хорватії, редколегія якого не була настільки політично заангажованою. Другою причиною стало те, що Ковача в той час у Воеводині у певних колах „ідейно свідомо та національно ‘правильно’ орієнтованих” вже почали таврувати як „українського націоналіста”, вважаючи його небезпечним не тільки через його літературні твори, але й через його міркування щодо культурно-національного життя та підтримування контактів з українськими письменниками та культурними і науковими діячами в Україні та за її кордоном, головним чином у Чехословаччині й Польщі. Тому служба безпеки та її співпрацівники стежили за кожним його словом і кроком. Зрештою, 1973 р. у тижневику *Руске слово* оголошено звинувачення проти М. Ковача в „українському націоналізмі”, після чого видавництво „Руске слово” його творів не друкувало до 1977 р.

Згодом Ковач опублікував іншу статтю, в якій коротко проаналізував і прокоментував кілька рукописних збірників русинів Південної Угорщини (Ковач 1977г: 49–56). У статті автор спочатку доволі докладно доповідає про попередні дослідження В. Гнатюка, який перший звернув увагу на багатство рукописної спадщини духовної літератури русинів Південної Угорщини (Гнатюк 1898: 51), частину їхньої духовної поезії й опублікував (Гнатюк 1902), а декілька рукописних збірників духовної прози і поезії дав на користування Івану Франку, який частину того матеріалу проаналізував і опублікував (Франко т. II 1899, т. IV 1906). Досліджуючи інформацію про авторів чи власників рукописних збірників, які віднайшов або якими користувався В. Гнатюк, Ковач виявив дещо ще значніше: декілька збірників, за його словами, „и старши и подполнейши и з историйно-литературного боку интересантнейши и драгоценниши од гевтих цо их ту у нас нашол Гнатюк” (Ковач 1977г: 50). Ковач визнає, що він, розкриваючи цю тему, великих амбіцій не мав, а натомість хотів лише зацікавити молодших та більш фахових дослідників, аби тільки врятувати те, що ще можна, від забуття, оскільки він на власному досвіді переконався, як у новітній час рукописний скарб швидко зникає, – скарб, який так довго й пильно зберігали наші предки.

Автор подає короткий опис і аналіз декількох рукописних збірників. Найновіший серед них, під назвою *Страсти Господа нашего и Спаса нашего Иисуса Христа* з 1902 р., належав Ілоні Гирйовати, а написав його Михайло Няраді. Збірник тепер зберігається у бібліотеці старовинних книг у греко-католицькій парафії в Руському Керестурі в Бачці, у Сербії.⁴ Ковач згадує ще один подібний рукописний поетичний збірник, у якому знаходиться й апокриф про життя і страсті Христові, і досить вміло доводить: очевидно – ці два збірники не переписані з одного й того ж джерела. Далі автор згадує й інші рукописні збірники, які тримав у руках, або бачив їх у селянина Янка Раца в Руському Керестурі. Ковач в аналізі текстів збірників більше уваги приділяє самій мові, виділяючи елементи церковнослов'янської мови та слова, які вже не вживаються у говірці і літературній мові русинів Югославії.

Докладніше Ковач аналізує рукописний збірник духовної поезії автора й укладача Михайла Джуні, який у той час був вчителем і дяком у Новому Саді і Бач-Керестурі (з 1922 р. Руський Керестур). Першу частину збірника становлять тропарі і кондаки, з 15-ої сторінки розміщені різдвяні пісні, записані латинськими літерами і супроводжені нотним записом, а далі йде головна частина під заголовком „Церковни писні котри собрал и дописал на Покров Пресвяти Богородици и присно Діви Марії 'Въ Новосадѣ года 1869' Михаил Ив. Джуны”. У цій частині на 350 сторінках старослов'янським письмом записано 168 духовних пісень. Ковач наголошує, що рукопис збірника виник у 1869 р. і цитує рядки з пісні, присвяченій Богородиці, в яких згадується Україна:

„Тебе взиває цила Україна,
Діво Царице, надеждо єдина... (...)
Най Україна цилая голосить,
Як много даров з рук Твоїх относить...”.

Ковач відмічає, що мова деяких духовних пісень у збірнику не церковна, а тогочасна українська. Далі зазначає, що деякі духовні пісні, або їх частини, уклали упорядник рукопису М. Джуны, що засвідчує його автограф. М. Ковач у збірнику налічує 18 таких „оригінальних” духовних пісень і заодно подає їх заголовки та сторінки в збірнику. Для Ковача це достатній аргумент, щоби М. Джуню назвати поетом.

Дуже цінним, можливо й найстарішим рукописним збірником М. Ковач вважає збірник *Страстослов* Георгія Канюха, написаний „от сотворения мира 7359, от рождества же по плоту Бога Слова 1851. Мисяця априлия, дне 16.”. Ковач досить докладно подає опис самого збірника і занотує перелік текстів, розміщених у ньому.

Ковач вважає, що укладач збірника Георгій Канюх був учителем у Керестурі. Однак, учителя з тим іменем у Керестурі не було – був тільки Ферко Канюх, який помер 1835 р. (Рамач 1994: 41) Щодо мови пісні *Сказание о зачатїи и рождестве пресвятая Богородици и приснодїви Марїи*, яку проаналізував і

⁴ У греко-католицькому парафіяльному домі в Руському Керестурі, у бібліотеці, у відділі старовинних книжок, зберігається приблизно двадцять рукописних книжок духовної поезії і прози, в тому числі і згаданий збірник Ілони Гирйовати.

опублікував І. Франко (Франко 1899: 74–98), Ковач погоджується з Франком, що мова її, на відмінну від інших, сербсько-слов'янська, чи то вже під її впливом. Однак, досі не знайдено подібного опублікованого сербського рукопису. Припущення М. Ковача, що, можливо, укладач Канюх навчався у сербській гімназії, де вивчив сербську мову, і тому у пісні відчутний вплив сербсько-слов'янської мови, безпідставне, тим більше, що вчителя з таким іменем і прізвищем у школі в Керестурі не було. Слід сказати, що Ковач не був науковцем-дослідником і навіть не виявляв таких претензій. Його коментарі часто досить наївні і радше засновані на міркуваннях, ніж на фактах. Однак, стаття могла заохотити молодших дослідників розпочати дослідження цієї теми. Зі щоденників М. Ковача (збережено близько двадцяти зошитів), та його листувань⁵ можна довідатись, що він налагодив зв'язок з професорами Мілорадом Павичем, Лазаром Чурчичем й іншими, які досліджували сербську рукописну духовну літературу, і намагався отримати від них корисну інформацію, яка могла б засвідчити можливий вплив сербської рукописної духовної літератури XVIII і XIX століть на рукописну духовну літературу русинів у Бачці і Сремі. Це питання цікавило й І. Франка, тому він у листі до професора Тихомира Остоїча, з яким був знайомий ще з часів навчання на докторських студіях у Відні, шукав відповіді, чи можливо довести, що русини користувалися сербськими рукописами. Однак, відповідь проф. Остоїча невідома (Рамач 2006: 72–74).

У рецензії *Усна народна творчість і література* (Ковач 1981) на книжку Олекси Мишанича *Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість*. Київ, 1980, 334 Ковач докладно презентує дослідження так, щоб і звичайним читачам, які не будуть його читати (оскільки до Югославії потрапить ледве кілька примірників з невеликого тиражу), дати якнайповнішу інформацію і пояснити основний зміст. У тексті він влучно зауважує, що деякі народні чи авторські пісні, які у книжці згадує Мишанич, знайшли місце у рукописних збірниках русинів Південної Угорщини/Югославії. Для Ковача це також є однією з причин для докладнішого ознайомлення читачів із рецензованою книгою Мишанича. Передаючи міркування Мишанича про те, яким чином деякі авторські пісні стали „народними”, Ковач зауважує, що те саме стосується і народної поезії русинів у Югославії, хоча справжні автори таких пісень дуже рідко відомі.

Михайло Ковач підготував і опублікував і тексти для декламування з нагоди річниці від дня народження Тараса Шевченка *Слунко над руїну: з нагоди 170-рочниці народження Тараса Шевченка* (Ковач 1984). Автор тут подає тексти для декламування, вірші і сценографію, а дійовими особами виступають: хлопець, кобзар, розповідач, дівчина, парубок, чоловіки, жінки, народ. Все дуже цікаво обдумано. Кобзар починає розповідати про дитинство, а відтак про життя і діяльність Т. Шевченка. Частина супроводжуваних текстів написав сам автор, а частина – перекладені на русинську мову уривки з творів Т. Шевченка.

У статті *Дезеже тота проста дражка... до нашого Керестура?* (Ковач 1988) Ковач ділиться своїми замітками і роздумами з подорожі й короткого перебу-

⁵ Щоденники Михайла Ковача та його листування зберігає його наймолодша дочка Ольга Карлаварис, яка живе в м. Новий Сад. Принагідно висловлюємо щиро подяку Ользі, яка нам люб'язно дала їх на користування.

вання у селі Мучонь і відвідин сусідніх поселень у північно-східній Угорщині (околиці м. Мішкольц), однієї з областей, з якої певна кількість русинів греко-католиків в середині XVIII ст. переселилася в Бач-Бодрогський комітат (Бачка), в казенні поселення Керестур, Коцур й інші (Рамач 2007: 51–74). Опис самої подорожі цікавий: автор своїм описом, мов фотоапаратом, фіксує краєвиди і доповнює їх влучними коментарями. Однак, вважаємо, що ще ціннішими є його описи зустрічей з русинами, які вже зовсім або майже зовсім втратили свою національну свідомість, але зберегли частину своєї національної ідентичності: греко-католицьку релігію, східний візантійсько-грецький обряд, частину усної народної творчості і народної традиції, звичаї, вірування, побут. Автор конкретними описами духовної і матеріальної культури русинів північно-східної Угорщини вказує на елементи, які, очевидно, свідчать про шляхи і методи довготривалої асиміляції цієї руської громади, яка в чужому оточенні поволі зникає, а доказом її східнослов'янського, тобто руського, походження виступає перш за все її греко-католицька релігія. Бо, хоча їх офіційно вже давно вважають мадярами, навіть вони самі мадярами себе визнають, історія пам'ятає, що тільки православні ставали уніатами, тобто греко-католиками, а мадяри православними ніколи не були. Крім того, Ковач вказує, що прізвища русинів у Югославії, як наприклад Абоді, Бесерміні/Бесермерні, Вадаски, Гадняї/Гаднянски, Емеди, Радвані, очевидно свідчать про їхнє відтопонімичне походження – від поселень на зразок: Абод, Бесермень, Вадас, Емед, Гадня, Радвань та інших, про що докладніше писав Мирон Жирош (Жирош – Йоббадь-Жирош 1993/1994).

Наприкінці, розмірковуючи на тему міграцій русинів сторічної давності на ширшому карпатському ареалі, а також про різні види і шляхи національної та релігійної асиміляції, Ковач замість висновку висловлює свою думку щодо східнослов'янського тобто українського походження русинів, руснаків, рутенів, угро-рутенів, лемків, незважаючи на те, що у минулому були, а у новітні часи посилюються тенденції вважати всіх цих русинів окремим слов'янським народом.

Михайло Ковач перекладав поезію українських письменників русинською і сербською мовами. У щорічнику Союзу русинів і українців Хорватії *Думки з Дунаю* опублікував вірші Максима Рильського *Прешернів дім і Порада* (Ковач 1989в). У короткому вступному слові Ковач подає основні дані про життя та літературну творчість М. Рильського і згадує, що він знав про русинів Югославії і писав про них з любов'ю. Як він зустрічався з М. Рильським у Югославії 1962 р., Ковач згадує у листі до Олекси Мишанича.⁶

У статті *Корені поларизації Русиних* (Ковач 1989б) Ковач коротко подає чинники, які, на його думку, найбільше призвели до великої поларизації русинів/українців: втрата власної державності – життя в чужих державах, дві церкви – „дві матиці в одній пасіці”, а все це не могло не відобразитись на подальшому роз'єднанні і поділі. У релігійному плані такі поділ та поларизація брали початок ще з часів Берестейської унії 1596, Ужгородської 1646, заборони унії декретом Миколи I в рамках Російського Царства 1839 р. тощо. Зречення від

⁶ Лист Михайла Ковача до Олекси Мишанича, Новий Сад, 9 травня 1966 р. Листи Михайла Ковача до Олекси Мишанича зберігає його син Ярослав Мишанич.

власної релігії одночасно означало і відмову від свого обряду, традиції, а часто і від мови та імені. Моральна криза між світською і духовною верхівкою часто призводила до економічної біди і визискування власного народу, а все це спричиняло втечі та переселення людей. Втрачаючи зв'язок з рідним краєм, люди втрачали частину своєї ідентичності. Недостатнє знання власної історії так само негативно позначилося на формуванні національної свідомості. Так, живучи в різних державах, розділені кордонами, найчастіше без можливостей і достатньої сили вибороти власні національні права, розрізнені відгалуження того самого народу називали себе русинами, українцями, лемками, угорськими русинами тощо, часто вважаючи себе іншими й інакшими від своїх братів за кордонами інших країн. Ковач доходить висновку, що це лише деякі з чинників, які в минулому негативно позначилися (і ще позначаються) на формування і збереження єдності національної ідентичності часто і штучно розрізнених відгалужень єдиного дерева національного ества.

Михайло Ковач влітку 1976 р. відвідав Закарпатську область України, а подорожні записки спочатку опублікував у ж. „Нова думка” (Ковач 1977б), а пізніше твір увійшов до шостого тому його вибраних творів під назвою *Дияспора* (Ковач 1992). У подорожніх записках Ковач, за словами Ю. Тамаша, інформаційним та культурологічним амбіціям дає перевагу над літературними. Добрий знавець української історії і культури, до того ж письменник, він умів вміло, за допомогою багатства фактів і деталей, висловити і свої глибокі почуття до землі своїх предків і таким чином все це представити русинським читачам.

Для вшанування пам'яті покійного М. Ковача Штефан Гудак у літописі *Думки з Дунаю* опублікував статтю про його життя і літературну діяльність, назвавши його найвидатнішим русинським письменником на просторах колишньої Югославії. У кінці автор подає бібліографію творів М. Ковача (Гудак 2005).

У журналі *Нова думка* Михайло Ковач свої літературні твори почав друкувати ще до того, коли його у 1973–1977 роках не друкували у часописі *Шветлосц*, який виходив у Новому Саді, у Воеводині. Юліан Тамаш у книзі *Євангелиста Михайло Ковач* (Тамаш 2009) докладно проаналізував літературну творчість М. Ковача, тому ми не зупиняємося на налізі його літературних творів, надрукованих у журналі *Нова думка*, лише подамо перелік прозових і поетичних творів. У 1973 р. Ковач опублікував оповідання *Дідо Михал одходзи до цудзого краю* (Ковач 1973а), яке перевидав 1983 р. (Ковач 1983). Тема покидання рідного краю і переселення до чужого часто присутня у прозі М. Ковача. Після цього, Ковач у *Новій думці* надрукував оповідання: *Злодій* (Ковач 1976), *Непередвидзени случаи* (Ковач 1977а), *Вол на вашаре* (Ковач 1977б), *Фамілія Якова Зварки* (Ковач 1980), *У автобусу* (Ковач 1981а), *Безочніци* (Ковач 1981б), разом сім оповідань, одне двічі. У цьому журналі він опублікував і сім віршів: *Припознанє старому коньови* (Ковач 1973в), *Ягодом бачванским памятник* (Ковач 1975), *Тестамент* (Ковач 1977в), *Я дуб червоточни* (Ковач 1978), *День пред свитанком* (Ковач 1978б), *И день иде...* (Ковач 1978в). Останні два вірші надруковані українською мовою, з мовними і правописними помилками.⁷

⁷ Михайло Ковач в 60-і роки почав вчити українську мову. У листуваннях з українськими друзями намагався писати українською мовою, але також з мовними і правописними помилками. У роки, коли його у видавництві „Руске слово” не друкували (1973–1977), інколи

З прозових літературних творів М. Ковача, друкованих у журналі *Нова думка*, лише оповідання *Дідо Михал одходзи до цудзого краю* опубліковане у збірні оповідань у четвертому томі його вибраних творів у семи томах (Ковач: Вибрани твори I–VII). З віршів, опублікованих у цьому журналі, тільки вірш *Я дуб червоточни* надрукований у сьомому томі його вибраних творів. Інші його вищезгадані твори не друкувалися у Сербії і не увійшли до його вибраних творів і таким чином залишилися поза увагою науковців і літературних критиків.

Цитурана література

- Биндас, Дюра, Осиф Костелник. Южнославянских Русинох народни писні. Руски Керестур: Руске народне просвітне друштво, 1927.
- Гнатюк, Володимир. «Руські оселі в Бачці (В полудневій Угорщині)». Записки Наукового товариства ім. Шевченка, т. XXII. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1898: 1–58.
- Гнатюк, Володимир. «Угроруські духовні вірші». [В:] Записки Наукового товариства ім. Шевченка, т. XLVI, XLVII, XLIX. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1902.
- Гудак, Штефан. «Михал Ковач (27. 10 1909 – 17. 6. 2005)». Думки з Дунаю, 7. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 2005: 132–144.
- Жирош, Мирон, Марія Йоббадь-Жирош. «Цо мученски и коцурски презвиска бешеду», *Studia ruthenica* 3, Нови Сад: Друштво за руски язик и литературу, 1994: 106–118.
- Ковач, Михал. «Як зме ше отримали». *Нова думка* 2. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1972: 43–44.
- Ковач, Михал. «Дідо Михал одходзи до цудзого краю». *Нова думка* 3. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1973а: 59–62.
- Ковач, Михал. «Розвой писаного слова и сучасна видавательна діялносц у нас». *Нова Думка* 4. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1973б: 41–45.
- Ковач, Михал. «Припознане старому коньови». *Нова думка* 4. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1973в: 125.
- Ковач, Михал. «Ягодом бачванским памятник». *Нова думка* 9. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1975: 115–116.
- Ковач, Михал. «Злодій». *Нова думка* 12. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1976: 139–140.
- Ковач, Михал. «Непредвидзени случай». *Нова думка* 13. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1977а: 141–143.
- Ковач, Михал. «Нотатки зоз драги по Закарпатскей обласци УССР» (1–2). *Нова думка* 14, 15. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1977б: 79–86, 87–95.
- Ковач, Михал. «Тестамент». *Нова думка* 15. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1977в: 97.
- Ковач, Михал. «Шлідами зазберовачох народних духовних скарбох у нас». *Нова думка* 16. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1977г: 49–56.

свої щоденники писав українською мовою і навіть поставив собі за мету і літературні твори писати тільки українською мовою. На жаль, українською літературною мовою він ніколи не оволодів так, щоб нею писати літературні твори.

- Ковач, Михал. «Я дуб червоточни». Нова думка 17. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1978а: 127.
- Ковач, Михал. «День перед свитанком». Нова думка 19. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1978б: 103.
- Ковач, Михал. «И день иде...». Нова думка 19. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1978в: 103.
- Ковач, Михал. «Вол на вашаре». Нова думка 22. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1979: 82–83.
- Ковач, Михал. «Фамилия Якова Зварки». Нова думка 24. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1980: 100–103.
- Ковач, Михал. «У автобусу». Нова думка 27. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1981а: 94–95.
- Ковач, Михал. «Народна усна творчосц и литература». Нова думка 28. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1981б: 44–49.
- Ковач, Михал. «Безочніци». Нова думка 30. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1981в: 119–122.
- Ковач, Михал. «Дідо Михал одходзи до цудзого краю». Нова думка 36. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1983: 66–68.
- Ковач, Михал. «Слунко над руїну: Рецитал з нагоди шветочносци стоседемдзешат рочніци народзения велького поета України Тараса Шевченка (1814–1984)». Нова думка 45. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1984: 34–37.
- Ковач, Михал. «Дзеже тота проста дражка ... до нашого Керестура?». Нова думка 69. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1988: 56–60.
- Ковач, Михал. Я дуб червоточни (вибрани писні) I т. Нови Сад: Руске слово, 1989.
- Ковач, Михайло. «Корені поларизації Русинох». Думки з Дунаю 1. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1989б: 259–262.
- Ковач, Михал. «Поезія Максима Рильського». Думки з Дунаю 1. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1989в: 323–325.
- Ковач, Михайло. Хижочка стара (вибрани дзецински писні) II т. Нови Сад: Руске слово, 1990.
- Ковач, Михайло. Дияспора (драгопис и историйни есей) (вибрани твори) VI т. Нови Сад: Руске слово, 1992.
- Ковач, Михайло. На швитаню (вибрани драми) III т. Нови Сад: Руске слово, 2003.
- Ковач, Михайло. Шепот жеми (вибрани приповедки) IV т. Нови Сад: Руске слово, 2005.
- Ковач, Михайло. Бишалма (вибрани приповедки за дзеци) V т. Нови Сад: Руске слово, 2005.
- Костелник, Владо, Гавриїл Такач. 40 роки Союзу Русинох и Українцох Републики Горватскей (1968–2008). Вуковар: Союз Русинох и Українцох Горватскей, 2008.
- Костелник, Габор. З мойого валала. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1904.
- Костельник, Габор. Граматика бачваньско-рускей бешеди. Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво, 1923.
- Костельник, Габор. Сфтайова дзивка (трагедия на 5 акти). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво, 1924.
- Кочиш, Микола. Правопис руского языка. Нови Сад: Завод за издаване учебнікох, 1971.

- Мишанич, Олекса. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість. Київ: Наукова думка, 1980.
- Рамач, Янко. Школа у Руским Керестуре (1753–1918). Нови Сад: Грекокатолицка парохія св. Перта и Павла, 1995.
- Рамач, Янко. «Иван Франко о српско-українским везама и односима». [У:] Иван Франко и Срби, Зборник радова са Међународног симпозијума одржаног у Новом Саду 25–27. новембра 1996. Нови Сад: Српско-українско друштво – Архив Војводине, 2006: 65–74.
- Рамач, Янко. Руснаци у Южней Угорскеј (1745–1918). Нови Сад. Войводянска академия наукох и уметносцох, 2007.
- Рамач, Янко. На крижней драги. Нови Сад: Руске слово, 2016.
- Тамаш, Юлиан. История русской литературы. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Тамаш, Юлиан. Євангелиста Михайло Ковач. Нови Сад: Руске слово, 2009.
- Тимко, Онуфрий. Мали соловей. Руски Керестур: Руске слово, 1955.
- Тимко, Онуфрий. Наша писня, т. I–III. Зборник народних и популарних писньох югославянских Русинох з нотним укладом текстами и музично-етнографичну наукову документацию. Руски Керестур: Руске слово, 1953–1954.
- Франко, Иван. Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. II, Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні євангелія, Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1899.
- Франко, Иван. Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. IV. Апокрифи есхатологічні, Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1906.

Янко Рамач

РАДОВИ МИХАЈЛА КОВАЧА У ИЗДАЊИМА САВЕЗА РУСИНА И УКРАЈИНАЦА ХРВАТСКЕ

Резиме

У чланку су анализирани дискурзивни радови истакнутог русинског књижевника Михајла Ковача (1909–2005), објављени у издањима Савеза Русина и Украјинаца Хрватске (у часопису *Нова думка* и у алманаху-летопису *Думки з Дунаю*), и узгред се спомињу његова књижевна дела. Анализирани дискурзивни радови М. Ковача имају велико значење. Он је први међу Русинима у Југославији, после В. Хнатјука и И. Франка, изучавао рукописне зборнике духовне прозе и поезије Русина у Јужној Угарској. У другим својим чланцима он је сагледавајући културно-просветну, националну и књижевну делатност Русина у Јужној Угарској/Југославији, више пажње посвећивао питањима и проблемима њиховог националног идентитета и националне свести чврсто стојећи на становишту да су Русини у Југославији део украјинског народа.

Кључне речи: Михајло Ковач, Русини, Савез Русина и Украјинаца Хрватске, *Нова думка*, *Думки з Дунаю*.